

ve perhizle tedavi yollarına dair kapsamlı fakat sistemsiz bir eserdir. Müellif anatomi, cerrahi ve fizyolojiye yeterince yer vermemiştir. Ancak onun tıptaki üstünlüğü ve öteki eserlerindeki sistemlilik dik-kate alındığında *el-Hâvî*'nin bu kusurları iki sebebe bağlanabilir. Ya bu eser müellifin, yaşlılığı sebebiyle bilgilerini unuta-bileceğinden kaygılanarak alelacele tuttuğu notlardan ibarettir, ya da kütüphanesinin başına bir şey gelir de insanların kendisini hayırla anacakları eserler zayı olur düşüncesiyle bu notlarını belli başlıklar altında derlemiş, fakat bu çalışmasını yeniden düzenlemeye ömrü kâfi gelmemiştir. Eğer amacı sadece bu idiyse kitabını lüzumsuz tekrarlar ve iktibaslar yaparak böylesine geniş tutmasına gerek yoktu. Ayrıca hacminin genişliği kitabın istinsah edilip çoğaltılmasını zorlaştırmıştır. Halbuki müellif, esasen bütün hekimlerin ittifak ettiği hususlarda tek tek iktibasları sıralamayıp biraz seçmeci davranıyordu kitabın hacmi küçülür, nüshaları kolay bulunabilirdi. Bu haliyle *el-Hâvî* bütün tıp kitaplarını ihtiva eden bir derleme görünümündedir (Hâşim el-Vetrî, IV [1375/1956], s. 392-393).

Mecûsî'nin *el-Hâvî*'ye yönelttiği eleştirisi, haklı tarafları bulunmakla birlikte Râzî'nin eserini yalnızca iktibaslardan ibaret bir tıp ansiklopedisi gibi göstermesi eserin orijinalitesini bütünüyle yok sayan ciddi bir hatadır. Halbuki *el-Hâvî*'nin Grek, Hint, Süryânî ve İslâm tıbbına dair literatürü aktarması yanında müellifine ait çok kıymetli klinik gözlem ve deneyleri ihtiva ettiğini özellikle belirtmek gerekir. Bu yönüyle eser, müellifin "Tecâribü'l-mâristân" adıyla andığı (*el-Hâvî fi't-tıb*, I, 210; II, 81) gençlik dönemindeki derleme çalışmasından tamamen farklıdır (İskender, *el-Meşriq*, XLIV [1960], s. 173 vd.). Râzî *el-Hâvî*'de belli bir vak'a hakkında öteki tıp otoritelerinin görüşlerini tek tek sıraladıktan sonra çok defa "bana göre" ifadesiyle başlayarak şahsî görüşünü aktarmaktadır (meselâ bk. *el-Hâvî fi't-tıb*, V, 11, 30, 38 vd.). Max Meyerhof, Râzî'nin *el-Hâvî*'de kaydettiği çok sayıda klinik gözleminden otuz üç önemli vak'ayı tanıtmıştır. Bunlar arasında dizanteri, menenjit, prostat, oftalmi, apandisit, gut, epilepsi, çiçek, kızamık, düşük, siyatik gibi vak'alar sayılabilir. Anılan vak'alar arasında Râzî'nin, Bağdat Mu'tezile ekolünden, kendisinin fikrî muhalifleri arasında bulunan Ebû'l-Hüseyn el-Hay-

yât'ı tedavi etmesiyle ilgili olanı tıp ahlâkı bakımından da son derece ilgi çekicidir (Meyerhof, XXIII [1935], s. 321-356, ayrıca bk. Arapça metin, s. 1-14). Râzî'nin bütün tıp otoritelerinin birikimini değerlendirmekle birlikte hiçbir zaman mutlak otoriteci bir anlayışa sapmadığı ve kendi klinik tecrübelerini ölçü aldığı bilinmektedir. Esasen *Şükûk 'alâ Câlînûs* adlı kitabı da onun eleştirici bir ilmi zihniyete sahip olduğunu yeterince göstermektedir. Çünkü Râzî, sonra gelen ilim adamının birikim açısından öncekinden daha avantajlı olduğuna ve ilmin yeni keşiflerle ilerlediğine inanmaktaydı (DSB, VI, 323, 325-326).

el-Hâvî'nin İslâm dünyasındaki etkisi, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unun şöhreti yüzünden farkedilmez durumdaysa da eser bizzat İbn Sînâ üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Öyle anlaşıyor ki İbn Sînâ, "idrar ve gâita ile uğraşan fuzûlî biri" sözleriyle küçümsediği Râzî'nin (bk. Beyhakî, s. 8) bu klinik çalışmalarına çok şey borçludur. E. Zekî İskender, *el-Hâvî*'nin ilk dört cildi dediği nüshasını İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'u ile karşılaştırmış ve çarpıcı benzerlikler tesbit etmiştir (*A Catalogue of Arabic Manuscripts*, s. 30-32). *el-Hâvî*'nin Batı dünyasına olan etkisi ise tartışma götürmez. Eser ilk olarak, Anjou hânedanından Kral Charles'ın isteği üzerine Sicilya'da yahudi hekim ve mütercim Ferec b. Sâlim (Latin dünyasında Farraguth veya Farrachius) tarafından 1279'da *Liber Continens* adıyla Latince'ye çevrilmiş ve Kuzey İtalya'nın Brescia şehrinde 1486'da basılmıştır. XVI. yüzyıl boyunca defalarca basılan bu tercümenin nüshaları nâdirdir. Bunlardan Venedik'te gerçekleştirilmiş olan 1506 ve 1542 tarihli baskıları zikredilebilir. Ancak Latince tercümenin hangi Arapça nüshadan yapıldığı henüz bilinmemektedir (Meyerhof, XXIII [1935], s. 325; İskender, *el-Meşriq*, XLIV [1960], s. 476; Abdülemîr el-A'sam, s. 47). Arapça yegâne baskısı ise 1955-1969 yılları arasında yirmi bir cilt halinde Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye tarafından Haydarâbâd'da *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıb* (*Continens of Rhazes*) adıyla yapılmıştır. Bilinen tek Türkçe tercümesi *el-Hâvî*'nin üriner sistem hastalıklarıyla ilgili bölümüne aittir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1013). Eserin dünya kütüphanelerindeki yazma nüshaları Fuat Sezgin tarafından ayrıntılarıyla verilmiştir (GAS, III, 279-280).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir er-Râzî, *el-Hâvî fi't-tıb*, Haydarâbâd 1955, I, 1-2, 11, 30, 38, 210; II, 81; V, 11, 30, 38 vd.; a.mlf., *Resâ'il felsefiyye* (nşr. P. Kraus), Kahire 1939 → Beyrut 1982, s. 109-110; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 357; Beyhakî, *Tetimme*, s. 8; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-'ulemâ*, s. 178, 180; İbn Ebû Usaybia, *Üyünü'l-enbâ*, s. 420-421, 423-424; Mahmûd Necmâbâdî, *Mu'elleftâ u Muşannefât-ı Ebû Bekir Muhammed b. Zekerîyyâ Râzî*, Tahran 1339 hş., s. 9-38; Sarton, *Introduction*, I, 609; Elbîr Zekî İskender, *A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Welcome Historical Medical Library*, London 1967, s. 1-2, 30-32; a.mlf., "er-Râzî ve mihtetü't-tabîb", *el-Meşriq*, XLIV, Beyrut 1960, s. 475-476; a.mlf., "Taḥḳîḳu fî sinni'r-Râzî 'inde bed'ü iştigâlihi bi't-tıb", a.e., XLIV (1960), s. 173-175; Sezgin, *GAS*, III, 278-281; Ullmann, *Die Medizin*, s. 130-131; S. Pines, "al-Râzî", *DSB*, VI, 323, 325-326; M. Meyerhof, "Thirty-three Clinical Observations by Rhazes (circa 900 AD)", *ISIS*, XXIII (1935), s. 321-356, ayrıca bk. Arapça metin, s. 1-14; Hâşim el-Vetrî, "Mümeyyizâtü tıbbi'r-Râzî", *MMI*, IV (1375/1956), s. 392-393; Esin Kahya, "Studies of Rhazes Medical Heritage", *Muslim World League Journal*, IX/1, Mekke 1981, s. 56-59; Abdülemîr el-A'sam, "Ebû Bekir er-Râzî", *Meusû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1989, s. 47.

ESİN KAHYA

el-HÂVÎ İL'İ-FETÂVÎ (الحوای الفتاوی)

Süyûtî'nin
(ö. 911/1505)

fetvalarını bir araya getiren eser.

Çeşitli ilim dallarına ait fetva ve görüşleri içermesi bakımından ansiklopedik bir çalışma mahiyeti arzeden eser, diğer benzerleri gibi günlük hayatta karşılaşılan veya tartışılan meseleleri ele alması bakımından devrinin dinî anlayışını, toplumsal yapısını ve sosyo-kültürel değerlerini yansıtmaktadır.

Mukaddimesinde bildirdiği üzere Süyûtî bu eserinde fetvalarından önemli gör-düklerini ve çetin meselelerle ilgili olanlarını ilim dallarına göre sırasıyla "fürû-i fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, hadis, akaid-ke-lâm, tasavvuf, nahiv" ana başlıkları altında toplamış ve fetvaları soru-cevap şeklinde düzenlemiştir. Eserin yaklaşık yarısına yakın kısmını teşkil etmekte olan fû-rû-i fıkıhla ilgili fetvaların tertibinde Klasik fıkıh eserlerindeki kitap ve bab sistematığının korunduğu görülür. Bu bölüm, Tekrûr bölgesinden yöneltilen sorulara dair fetvaları ihtiva eden "Fethu'l-matlabi'l-mebrûr fi'l-cevâb ani'l-es'ileti'l-vâride mine't-Tekrûr" başlıklı kısım la sona er-

mehtedir. Bu sorular 898 (1493) yılında sorulduğuna göre eser daha sonraki bir tarihte tamamlanmış olmalıdır. Ayrıca müellif, kendisine yöneltilen bazı sorular hakkında müstakil risâleler kaleme almış ve bunları özel isimlerle adlandırarak ilgili bölümlere koymuştur. Faydalanan eserlerin çeşitliliği, delillerin bolluğu ve değerlendiriliş biçimi dikkate alındığında sayıları yetmiş dokuzu bulan ve her biri müstakil bir eser olan bu risâlelerin ve diğer fetvaların titiz araştırmalar sonucunda ortaya çıktığı anlaşılar. Fetvaların kaynakları başta Kur'an ve Sünnet olmak üzere sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn görüşleriyle Şâfiî fıkhnın temel kitapları ve çeşitli ilim dallarına ait birçok eserden oluşmaktadır. Özellikle hadise dair bölümde zaman zaman atıfta bulunan hadislerin sened ve metin tenkitleri yapılırken diğer fetvalarda zorunlu olmadıkça ulemânın görüşleri, bunların kaydedildiği eserler ve delilleri verilmemekte, genelde kısa bir cevapla yetinilmektedir. Bu da eserin sistematüğinde düzensizliğe yol açmaktadır. Zaman zaman fetvalarının sonunda "fâide" ya da "tenbîh" başlıkları altında faydalı bilgilerin verildiği, bazı fetvaların "fasıl" ve "fer"lere ayrıldığı, bazan da "hâtıme" ile noktalandığı görülür. Yer yer soru veya cevapların ya da her ikisinin manzum şekilde olması da esere ayrı bir özellik kazandırmaktadır.

Şâfiî mezhebine mensup olmasına rağmen başta dört mezhep imamı olmak üzere sahâbe ve tâbiînden itibaren Selef müctehidlerinin görüşlerine yer vermesi yanında bazan yeni icthadlarda da bulunması Süyûtî'nin kayıtsız bir mezhep bağıslı olmadığını göstermektedir. Bazı meselelerde Şâfiîler'in diğer mezhep imamlarına uyabileceğini söylemesi de bunun delilidir (meselâ bk. I, 117). Ona yöneltilen bazı sorulardan anlaşıldığı kadarıyla bu özelliği halk tarafından bilinmekte ve mezhebindeki meşhur kavle göre değil kendi icthadına uygun olarak fetva vermesi istenmektedir (meselâ bk. I, 17). Gerek İmam Şâfiî ve talebelerinin gerekse sonraki âlimlerin görüşlerini verirken bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunarak fetvaya uygun tercihler yapması da Süyûtî'nin ilmî kudretini yansıtmaktadır. Fırû-i fıkıh dışındaki ilim dallarına ait çeşitli meselelerdeki görüşleri ise bu sahalarda da devrinin otoriteleri arasında yer aldığını göstermekte,

bazı meselelerde meşhur hocaları ve çağdaşları ile ciddi tartışmalara girmektedir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser basılmıştır (I-II, Kahire 1351-1352, 1353; I-II, Beyrut, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Süyûtî, *el-Hâvî lî'l-fetâvî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), I-II; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 188; A. S. Fulton – M. Lings, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 49-52; Ahmed eş-Şarkâvî İkbâl, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1397/1977, s. 173; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-Arabiyye elleî nüşiiret fi Mısır beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 15; Muhammed ez-Zühaylî, "İshâmû's-Süyûtî bi'l-iftâ", *et-Türâşû'l-Arabî*, XIII/51, Dimaşk 1993, s. 123-136.

CENGİZ KALLEK

el-HÂVÎ'l-KEBİR

(الحاوی الكبير)

Mâverdi'nin

(ö. 450/1058)

Şâfiî fıkhnıma dair eseri.

Bazı yazma nüshaları ile (meselâ bk. Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Fıkhü's-Şâfiî, nr. 82, 189; Dârü'l-kütübü'l-kavmiyye, Fıkhü's-Şâfiî, nr. 962; TSMK, III. Ahmed, nr. 769) kaynakların çoğunda (İbn Mâkûlâ,

I, 477; İbnü'l-Cevzî, VIII, 199; Yâkût, XV, 54; İbnü'l-Esir, IX, 651; İbn Hallikân, III, 282; Sübkî, V, 267) müellifin mukaddime belirttiği gibi *el-Hâvî* adıyla kaydedilen eser, bir kısım kaynaklarda *el-Hâvî'l-kebîr* (Yâfiî, III, 72; *Keşfü'z-zunûn*, I, 628) olarak geçmektedir. Eserin *el-Hâvî'l-kebîr* şeklinde tanınması, müellifin *el-Hâvî* yahut *el-Hâvî's-şagîr* adında başka bir kitabının bulunabileceği ihtimalini düşündürüyorsa da kaynaklarda bunu doğrulayan herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mustafa es-Sekkâ, Mâverdi'nin bu eseriyle bunun özeti mahiyetindeki *el-İknâ'* adlı kitabını birbirinden ayırt etmek için öncekine *el-Hâvî'l-kebîr* denilmiş olabileceğini ileri sürmektedir (*Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, nâşirin mukaddimesi, s. 7). Ancak daha sonraki müelliflerin, Şâfiî hukukçularından Necmeddin el-Kazvîni'nin aynı adı taşıyan muhtasarını Mâverdi'nin eserinden ayırt etmek için onu "es-sagîr", Mâverdi'nin kitabını da "el-kebîr" sıfatıyla nitelendirmiş olmaları daha kuvvetli bir ihtimaldir. Mâverdi, mukaddime belirttiğine göre bu eserini İmam Şâfiî'nin talebesi Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar*'ına şerh olarak kaleme almış ve mezhepteki görüş ve ihtilâfları ayrıntılı bir şekilde kapsama-

el-Hâvî'l-kebîr'den iki sayfa (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Fıkhü's-Şâfiî, nr. 189, vr. 16^b-17^a)

